

ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

УДК 911.3

Денисик Г.І.¹, Кізюн А.Г.²

¹Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

²Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету

Нові напрями розвитку антропогенного ландшафтознавства

Розглянуто можливості формування нових напрямів у структурі сучасного антропогенного ландшафтознавства; зазначено, що серед нових напрямів класичного ландшафтознавства, які активно розвивались у другій половині XX ст. на початку XXI ст. залишилися лише екологія ландшафтів і антропогенне ландшафтознавство. Визначені чинники занепаду та розвитку окремих напрямків ландшафтознавства, серед них: відсутність запитів практики та наукових шкіл, значна вартість польових досліджень тощо. Розвиток антропогенного ландшафтознавства стимулював критичний стан ландшафтно і екологічно дестабілізованого навколишнього середовища, що негативно впливає на здоров'я і життєдіяльність людей, наявність визнаної школи антропогенного ландшафтознавства та результатів роботи її науковців. Аналіз цих результатів показує, що у другому десятиріччі XXI ст. в структурі антропогенного ландшафтознавства почали виокремлюватися й активно розвиватися такі нові напрями зумовлені видами господарської діяльності людей: селитебне, промислове, рекреаційне та інші ландшафтознавства; генезою-техногенне і пірогенне ландшафтознавства, а також напрями, що формуються на стиску двох і більше наук, серед них: етнокультурне ландшафтознавство, напрям досліджень антропогенних мікроосередків тощо. Ці напрями у майбутньому будуть формувати "образ" антропогенного ландшафтознавства загалом, частина з них перетвориться в окремі науки.

Ключові слова: антропогенне ландшафтознавство, структура, розвиток, нові напрями, рекреаційне ландшафтознавство, екстремальний туризм, практика.

Denysyk G.I., Kiziun A.G. New directions of development of anthropogenic landscape science.

Possibilities of formation of new directions in the structure of modern anthropogenic landscape studies are considered; it is noted that among the new directions of classical landscape studies, which actively developed in the second half of the twentieth century and at the beginning of the twenty-first century only ecology of landscapes and anthropogenic landscape studies remained. The factors of decline and development of separate areas of landscape science are determined, among them: absence of requests of practice and scientific schools, considerable cost of field research, etc. The development of anthropogenic landscape studies has stimulated the critical state of the landscape and environmentally destabilized environment, which negatively affects the health and livelihoods of people, the presence of a recognized school of anthropogenic landscape studies and the results of its scientists. The analysis of these results shows that in the second decade of the XXI century in the structure of anthropogenic landscape studies, these new trends were determined and actively developed by the types of economic activity of people: residential, industrial, recreational and other landscape studies; genesis-technogenic and pyrogenic landscape studies, as well as directions formed on the compression of two or more sciences, among them: ethno-cultural landscape science, the direction of research of anthropogenic microcells, and others like that. These directions in the future will form the «image» of anthropogenic landscape studies in general, some of them will turn into separate sciences.

Key words: anthropogenic landscape studies, structure, development, new directions, recreational landscape studies, extreme tourism, practice.

Наявність проблеми. Насправді проблеми немає, є необхідність розгляду наявних можливостей розвитку зараз і у майбутньому уже започаткованих і нових напрямів антропогенного ландшафтознавства. Кожна наука або науковий напрям, якщо вони розвиваються, досягають такого рівня, який не лише дає можливість подальшого успішного і стабільного функціонування, але й зароджують та виокремлюють із свого складу нові напрями. Відповідні чинники, що характери-

зують той чи інший проміжок часу стимулюють розвиток або призводять до занепаду нові науки та наукові напрями. Це закономірно, бо наука і практика завжди були тісно взаємопов'язані. Інколи на цей процес виливають особливості розвитку суспільства, що яскраво продемонстровано на прикладі періодів розпаду Радянського Союзу та становлення України як незалежної держави. Найбільш яскраво це проявилось на частковому занепаді природничих наук, зокрема математики і фізики, біології і хімії, географії та ландшафтознавстві. Антропогенне ландшафтознавство опинилось в дещо іншій ситуації. Розглянемо це детальніше.

Аналіз попередніх публікацій. Активний розвиток антропогенного ландшафтознавства наприкінці XX – на початку XXI ст. призвів до наявності численних публікацій. Однак, публікацій щодо нових напрямів розвитку антропогенного ландшафтознавства не було. Є публікації стосовно нових напрямів дослідження антропогенних ландшафтів [3], де частково розглядалося і питання нових напрямів розвитку антропогенного ландшафтознавства.

Мета дослідження – розглянути та обґрунтувати найбільш перспективні напрями розвитку антропогенного ландшафтознавства в Україні.

Результати дослідження. У другій половині XX ст. (60-ті – початок 90-х років), класичне ландшафтознавство досягло розвитку, який призвів до виокремлення з його складу нових наукових напрямів. Серед них найбільш активно розвивались геохімія і геофізика ландшафтів, меліоративне ландшафтознавство, історичне ландшафтознавство, ландшафтна екологія та антропогенне ландшафтознавство. Це підтверджено численними фундаментальними науковими працями, аналіз яких потребує окремої публікації. Однак, уже наприкінці XX - на початку XXI ст., з різких об'єктивних і суб'єктивних причин, нові напрями розвитку класичного ландшафтознавства почали занепадати. Із зазначених вище продовжує розвиватися лише антропогенне ландшафтознавство. Причини різні: немає запитів практики на результати дослідження (хоча й безперечно необхідних) зароджених у другій половині XX ст. наукових ландшафтознавчих напрямів; відсутність фінансування проведення відповідних досліджень, що зумовлено їх значною вартістю; відсутність сформованих і діючих наукових шкіл нових ландшафтознавчих напрямів (крім школи антропогенного ландшафтознавства).

Особливості і чинники розвитку антропогенного ландшафтознавства на початку XXI ст. розглянуті у монографічних виданнях [4, 6] та окремих статтях [4]. Тут лише зазначено, що антропогенне ландшафтознавство в Україні завершило перший етап свого розвитку результатом якого є не лише відповідні теоретичні напрацювання [2, 4, 7] і детальне пізнання окремих класів антропогенних ландшафтів, але й формування нових перспективних напрямів їх досліджень [3].

Проведені дослідження сприяли становленню *антропогенного ландшафтознавства як самостійної науки*, про що свідчить і виокремлення із її структури *нових перспективних напрямів розвитку*. Ці напрями можна об'єднати в окремі *групи*, розвиток яких зумовлений видами господарської діяльності людей, генезою антропогенних ландшафтів, особливостями їх формування, що зумовлюють й своєрідність пізнання цих нових антропогенних утворів тощо.

Нові напрями розвитку антропогенного ландшафтознавства зумовлені видами господарської діяльності людей. Основою їх розвитку є антропогенні ландшафти відповідних класів. Їх повна характеристика потребує окремого дослідження. Як найбільш сформовані зазначимо такі:

– *селитебне ландшафтознавство*. Формується у процесі пізнання міських,

містечкових і сільських ландшафтів. Цікаві дослідження селитебних ландшафтів Поділля, що сприяють виокремленню селитебного ландшафтознавства, провели Ю.В. Яцентюк, О.І. Бабчинська, А.Г. Кізюн. Суттєвою складовою селитебного ландшафтознавства є *урболандшафтознавство*, що вивчає переважно сучасні міські ландшафти. Доцільнішими є використання терміну "міське ландшафтознавство", що включає в себе весь спектр пізнання процесу зародження, розвитку та сучасного функціонування ландшафтів міста:

– *промислове ландшафтознавство*. Його розвиток зумовлений пізнанням ландшафтів, що формуються у процесі промислової діяльності людей. Промислове ландшафтознавство активно розвивається у наукових закладах розташованих у промислових регіонах, зокрема з видобутку і переробки корисних копалин. Яскравим прикладом є Криворізький басейн залізних руд, промисловим ландшафтам якого присвячені наукові праці В.Л. Казакова, С.В. Яркова, Г.М. Задорожньої та ін. Промислові ландшафти регіону видобутку і переробки уранових руд в Україні розглянуто у працях І.П. Козинської:

– *рекреаційне ландшафтознавство*. Зараз розвивається найактивніше тому, що значно зросли запити практики. Майже в усіх закладах вищої освіти є або ліцензують спеціальності з різних туристичних напрямів. Це зумовлено зростанням потоків туристів не лише на Чорноморське побережжя, але й внутрішні райони України, особливо придатні для рекреації частини басейнів річок – Середнє Придністер'я, Середнє Побужжя, водосховища Дніпра, а також озера Полісся та Карпати. Це призводить до збільшення площ рекреаційних ландшафтів, їх значення у структурі сучасного ландшафту та економіки України, що сприяє розвитку рекреаційного ландшафтознавства зараз і сприятиме у майбутньому. Особливу увагу у процесі формування рекреаційного ландшафтознавства необхідно звернути на нетиповий, а у його структурі екстремальний туризм, зокрема у рівнинній частині України [5].

Крім зазначених напрямів розвитку антропогенного ландшафтознавства, хоча й меншими темпами, але поступово розвиваються сільськогосподарське, белігеративне та інші ландшафтознавства.

Напрями антропогенного ландшафтознавства зумовлені генезою антропогенних ландшафтів.

Техногенне ландшафтознавство. Техногенні ландшафти – особлива генетична група антропогенних ландшафтів, у яких за допомогою техніки перебудовані всі компоненти ландшафту, включно й літогенна основа. Ландшафтні комплекси техногенного походження наявні у кожному класі антропогенних ландшафтів [4]. В Україні їх активно вивчають з 80-х років ХХ ст. [7]. Найбільш репрезентативним регіоном їх пізнання є Криворізький залізорудний басейн, що підтверджено оригінальними дослідженнями В.Л. Казакова, Л.М. Булави, Ю.І. Тютюнника, С.В. Яркова, І.М. Малахова, а на Західній Україні Є.А. Іванова та ін.. У 2011 р. на науково-практичній конференції у Кривому Розі присвяченій пізнанню промислових ландшафтів Кривбасу, Ю.І. Тютюнник висловив думку, про можливість формування і розвитку на базі досліджень науковців-географів і ландшафтознавців Криворіжжя техногенного ландшафтознавства. Подальші дослідження техногенних ландшафтів (селитебних, промислових, водних антропогенних, белігеративних) вінницькими, криворізькими, львівськими і частково, уманськими географами та ландшафтознавцями показали, що техногенне ландшафтознавство розвивається успішно.

Серед інших напрямів розвитку антропогенного ландшафтознавства зумовлених генезою поступово виокремлюється *пірогенне ландшафтознавство*. Археологічні та історичні матеріали свідчать, що пірогенний чинник мав суттєве значення у формуванні антропогенних ландшафтів не лише у стародавні часи, але й значно пізніше, особливо у ході воєнних дій. Цей чинник не втратив свого значення й зараз. Весною і осінню повсюдно можна спостерігати так звані «пали». Їх значення у функціонуванні лісостепового і степового ландшафту України не викликає сумнівів, що й зумовлює необхідність у детальному пізнанні. У Харківському національному університеті імені Каразіна з цієї проблеми підготовлена до захисту докторська дисертація. Загальновідоме значення у функціонуванні сучасного ландшафту України масштабних лісових пожеж, згорілих торфовищ і полезахисних лісосмуг тощо.

Формування антропогенних ландшафтів України часто зумовлено не лише видом господарської діяльності людей та їх генезою, але й різноманітними етнокультурними чинниками. Як результат – зароджуються і функціонують етнокультурні ландшафти – основа подальшого розвитку *етнокультурного ландшафтознавства*. Суттєвий внесок у розвиток етнокультурного ландшафтознавства зробили С.П. Романчук, М.Д. Гродзинський, В.М. Воловик, Ю.Г. Тютюнник. Дослідженнями цих науковців показано, що етнокультурне ландшафтознавство – міждисциплінарний напрям, який формується на перетині антропогенного та історичного ландшафтознавства, етнографії, урбаністики, регіоналістики та етнології, що у свою чергу впливає на поняттєво-термінологічний апарат та методологічне поле досліджуваного напрямку. З'ясування сутності етнокультурного ландшафтознавства, як перспективного напрямку розвитку антропогенного ландшафтознавства, дозволило виділити його предмет, який охоплює коло питань, пов'язаних з освоєнням ландшафту під впливом етносів. Об'єктом є етнокультурний ландшафт як складне динамічне утворення, що сформувалось під впливом місцевої етнокультури.

У 2009 році на захисті кандидатської дисертації у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича «Мікроосередкові процеси в антропогенних ландшафтах Подільського Побужжя» Шмагельською М.О. відомий еколог і ландшафтознавець В.М. Гуцуляк зазначив, що *дослідження мікроосередкових процесів у структурі сучасних, переважно антропогенних, ландшафтів можуть стати основою розвитку нового напрямку антропогенного ландшафтознавства*. Поступово цей прогноз підтверджується. У жовтні 2018 року вперше проведено Міжнародну науково-практичну конференцію "Мікроосередкові процеси в антропогенних ландшафтах" [1], а у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка захищена дисертація на тему: "Рекреаційні мікроосередки і геоекотони Середнього Побужжя".

Висновки. За період з 70 - х років XX ст.. і по теперішній час, активний розвиток нового, оригінального напрямку класичного ландшафтознавства – антропогенного ландшафтознавства, призвів до поступового формування на його основі однойменної науки. Однією з визначальних ознак розвитку антропогенного ландшафтознавства, як самостійної науки, є активне виокремлення із його структури нових перспективних напрямів – селитебного, промислового, техногенного, етнокультурного та інших ландшафтознавств. Це доказ не лише розвитку науки, але й цікавих перспектив її функціонування у майбутньому. Подальший розвиток зазначених і нових напрямів антропогенного ландшафто-

знавства призведе до ускладнення його структури, формування нових наукових шкіл та появи нових ідей і фундаментальних монографічних досліджень.

1. Антропогенні мікроосередки / Відп. ред. Г.І. Денисик. – Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. – 132 с.
 2. Воловик В.М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування: [монографія] – Вінниця: ТОВ "Вінницька міська друкарня", 2013. – 464 с.
 3. Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство у першій половині ХХІ століття // Наукові записки ВДПУ імені М. Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2013. Вип. 25. – с. 7-12.
 4. Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство. Частина I. Глобальне антропогенне ландшафтознавство. – Вінниця: Вінницька обласна друкарня, 2014- 334 с.
 5. Кізюн А. Г. Суспільні чинники розвитку екстремального туризму на Поділлі // Наукові записки ВДПУ імені М. Коцюбинського. Серія: Географія, 2017. Вип.29. № 1-2. с. 134-139.
 6. Міхелі С.В. Українське ландшафтознавство: витоки, становлення, сучасний стан: монографія. – Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – 416 с.
 7. Серія: "Антропогенні ландшафти Поділля" / За ред. Г.І. Денисика. – Вінниця: ПП "ТД" Едельвейс і К". 2005-2018.
-
1. Antropohenni mikrooseredky / Vidp. red. H.I. Denysyk. – Vinnytsya: TOV «TVORY», 2018. – 132 s.
 2. Volovyk V.M. Etnokul'turni landshafty: rehional'ni struktury i pryrodokorystuvannya: [monohrafiya]. – Vinnytsya: TOV "Vinnyts'ka mis'ka drukarnya", 2013. – 464 s.
 3. Denysyk H.I. Antropohenne landshaftoznavstvo u pershiy polovyni KHKHI stolittya // Naukovi zapysky VDPV imeni M. Kotsyubyns'koho. Seriya: Heohrafiya. – Vinnytsya, 2013. Vyp. 25. – s. 7-12.
 4. Denysyk H.I. Antropohenne landshaftoznavstvo. Chastyna I. Hlobal'ne antropohenne landshaftoznavstvo. – Vinnytsya: Vinnyts'ka oblasna drukarnya, 2014- 334 s.
 5. Kizyun A. H. Suspil'ni chynnyky rozvytku ekstremal'noho turyzmu na Podilli // Naukovi zapysky VDPV imeni M. Kotsyubyns'koho. Seriya: Heohrafiya, 2017. Vyp. 29. № 1-2. s. 134-139.
 6. Mikheli S.V. Ukrayins'ke landshaftoznavstvo: vytoky, stanovlennya, suchasnyy stan: monohrafiya. - Kyuyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2014. – 416 s.
 7. Seriya: "Antropohenni landshafty Podillya" / Za red. H.I. Denysyka. – Vinnytsya: PP "TD" Edel'veys i K". 2005-2018.

Рецензент – доктор географічних наук В.М. Воловик

Подано до редакції 18.09.2018